

Az 'ül' testtartásige a nganaszban

VÁRNAI Zsuzsa

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
varnai.zsuzsa@nytud.hu

1. Bevezetés

A tanulmányban az 'ül' testtartásigét vizsgálom meg a nganaszban. Az olyan emberi testtartással kapcsolatos igék, mint az 'ül', 'áll' és 'fekszik' érdekes összetettséget mutatnak a hozzájuk társítható jelentések tekintetében. A nyelvekben való viselkedésük tanulmányozása arról tanúskodik, hogy grammatikalizációjuk során különböző figuratív jelentések széles hálózatát alakították ki, más nyelvekben nyelvtani funkciókat is átvettek, pl. progresszív vagy habituális aspektust jelölnek, vagy kopulaként viselkednek (Heine – Kuteva 2002; Kuteva 1999; Lemmens 2002; Newman 2002a, 2002b; Newman – Rice 2004; Newman – Yamaguchi 2002). Több nyelvben az 'ül' például a folyamatos és progresszív aspektus, valamint a habituális akcióminőséget jelöli (Heine – Kuteva 2002: 276–279; Newman 2004: 12–17).

A testtartásigék alapvető szerepei lehetnek a következők (Lemmens 2002, Gamerschlag et al. 2014):

- az emberi testtartás leírása pl: *a fal mellett állnak és beszélgetnek;*
- a tárgyak helyének meghatározása (tárgyakra kiterjesztett használat). Ilyenkor lokatív mondatokban kvázikopulaként jelennek meg, pl. *az útca két oldalán házak állnak;*
- figuratív jelentés kialakulása, jelentésátvitel: egyrészt metonimikus (a jelentések fogalmi kereten belüli megfelelése), pl. *bizottságban ül, börtönben ül;* másrészt metaforikus (a jelentések fogalmi keretek közötti megfelelése), pl. *ki nem állhatom a csokit, áll az ajánlat, kiáll a barátja mellett.*

A testtartásigék egyik jellegzetes grammatikalizációs iránya a kvázikopulává válás (ld. Heine – Kuteva 2002: 278). A kvázikopula olyan lexéma, amely kopulaként funkcionál, de szemantikailag nem teljesen üresedett ki,

mint a kopulák, hanem hozzátész az állítmány jelentéséhez (Pustet 2005). A testtartásigék kvázikopulaként a Hol? kérdésre felelő, azaz lokatív mondatokban, valamint a nyelvek többségében egzisztenciális szerkezetekben is megjelennek. Ezekben a szerkezetekben a testtartásigék alapvető egzisztenciális predikátumokként írhatók le, amelyek jelentése abban különbözik a 'lenni' igétől, hogy expliciten hivatkoznak egy háromdimenziós térbeli rácsra azáltal, hogy alanyaikhoz geometriai tengelyeket rendelnek, és jellemzik a térben elfoglalt helyzetüket egy bizonyos referenciaponthoz viszonyítva (Kravchenko 2001). Ha egy nyelvben megjelennek élettelen alanyokkal, akkor általában az alany geometriai tulajdonságai határozzák meg, hogy mely ige szerepeljen (Ameka – Levinson 2007: 855–860).

Az ilyen típusú igék viselkedését ez idáig számos nyelvben kutatták, köztük pápua, afrikai és ausztráliai, indián (Newman 2002a) nyelvekben írták le, de az európai nyelvek többségét is vizsgálták: megjelent már több tanulmány a hollandról (Lemmens 2002), a németről, az angolról, a horvátból (Vidaković-Erdelič 2013) és az oroszról is. Az uráli / finnugor nyelvek vonatkozásban csekély kutatást végeztek (Sipos 2018, 2019), a manysiban és a magyarban most kezdődnek ilyen jellegű vizsgálatok (Németh 2021). A testtartást kifejező igék viselkedését a szamojéd nyelvekben eddig még nem kutatták kimerítően, az 'áll' igét vizsgáltam meg egy tanulmányban (Várnai 2021).

A testtartásigéknek sokféle metonimikus és metaforikus kiterjesztése lehet, amelyek jelentése néha messze elrugaszkodik eredeti emberi testtartásbeli értelmétől, kiterjeszthetők élettelen tárgyak létezésének és helyének konceptualizálására, segítenek valamilyen entitás helyzetének megfogalmazásában. A nyelvek különböznek abban, hogy a testtartásigék milyen mértékben terjeszthetők ki nem emberi referensekre. Amíg a francia például úgy tűnik, hogy a fent említett testtartáskifejezéseket csak élőlényekre korlátozza, addig az angol használhatja nem emberekre való hivatkozásra is, de ilyen kifejezésekben használatuk meghatározott.

A testtartásigék olyan kategóriákat képviselnek, amelyek általánosak az emberi tapasztalatokban a kulturális határokon átívelően. A térbeli viszonyok konceptualizációja különböző formákat ölt a különböző nyelvekben, és bizonyos kognitív térbeli struktúrák számos nyelvi kifejezés jelentése mögött ott állnak, mind lexikai, mind nyelvtani értelemben (Kravcsenko 1996). A kutatások azt mutatják, hogy bár a testtartásigék jelentései egyetemes és testi tapasztalatokon alapulnak, a nyelvek mégis különböznek a fogalmi tartalmak kifejezésében. A jelentés tapasztalati jellegű, és szerkezete tükrözi a világgal való interakció során szerzett emberi kognitív tapasztalatokat. Az 'áll', 'ül', 'fekszik' igék jelentései bizonyos kognitív struktúrákat tükröznek, amelyek

beépülnek a lexikai elemekhez kapcsolódó fogalmakba. Ezek a struktúrák a különböző tárgyak kognitívan kategorizált tapasztalatainak eredményei, amelyek a három térbeli orientáció valamelyikére vezethetők vissza. A kategorizálás módja attól függ, hogy az emberek hogyan érzékelik a különböző tárgyakat. A térbeli viszonyok konceptualizálása és későbbi grammatikalizálása tehát tapasztalati alapokon nyugszik, térbeli fogalmaink struktúrája a fizikai környezettel való interakciónkból ered (Heine 1997; Svorou 1988). Úgy tapasztaljuk meg a világunkat, hogy a kultúránk már magában a tapasztalatban is jelen van (Lakoff – Johnson 1980: 56–57). A térnek ez a tulajdonsága, amelyet a hagyományos tudományban objektív jelenségnek vélték, nem más, mint bizonyos kognitív mechanizmusok visszatükröződése, amelyek az emberi észlelés és megismerés alapját képezik: „A kategóriák, amelyekre a természetet felosztjuk, nem a természetben vannak, hanem kizárólag a természet és köztünk lévő kölcsönhatás révén jönnek létre” (Bickerton 1990: 53).

Első pillantásra ezeknek az igéknek a triviális jelentése meglehetősen átlátszónak tűnik legalábbis használatuk antropomorfikus területén (vö. tapasztalati prototípus-klaszterek, Newman 2002b):

- ÁLL: 'függőleges helyzetben levés, maximális függőleges felemelkedés; lábon állás'
 FEKSZIK: 'vízszintes helyzetben levés, maximális vízszintes kinyúlás'
 ÜL: 'olyan helyzet, mely nem vízszintes, nem függőleges, amikor a test alsó része valamin, általában a lábakon nyugszik, mely hajlítva vagy kinyújtva van'.

Newman a következő alapvető tapasztalati tulajdonságok alapján határozta meg az angol *sit*, *stand* és *lie* igék jelentéseinek összetevőit és a mögöttük álló tapasztalati valóságokat: a) tér-időbeli tartomány, b) erődinamikai tartomány, c) az aktív zóna és a szociokulturális tartomány. Megállapította, hogy mindhárom testtartásnál erősen érzékelhető az állapot időbeli kiterjedése, és erős kontraszt van az érintett térbeli konfigurációk között: az üléshez egy kompakt forma társul; az állásnál egy felegyenesedett, függőleges megnyúlás; a fekvésnél egy vízszintes megnyúlás. Az erődinamika területe arra utal, hogy az entitások milyen módon gyakorolnak erőt, vagy milyen erőhatásoknak vannak kitéve. Mindhárom állapot fenntartható az érintett személy fizikai mozgása nélkül is, de egyértelmű különbségek vannak az állapotok között a helyzet fenntartásához szükséges szenzomotoros irányítás tekintetében. Állás esetén a felső és az alsó törzsnek egyaránt egyenesnek kell lennie és függőlegesen kell tartania; ülés esetén a felső törzsnek kell függőlegesen tartania a testet, míg az alsó törzs egészen laza, sőt bénult is lehet; fekvés esetén

pedig a test egyetlen részének sem kell kontrollt gyakorolnia. A három helyzet közül az álló helyzet az, amelyet az ember minden további támasz nélkül a legkevésbé képes hosszú ideig fenntartani az ember (Newman 2002b: 2–3, Sipos 2018).

2. Az 'ül' jelentésű testtartásige a nyelvekben

A három alapvető testtartásige közül vegyük közelebbről szemügyre az 'ül'-t! Nem feltétlenül egyformán indulnak el az egyes testtartásigék a grammatikalizációs ösvényeken akár egy nyelven belül sem. Az azonos méretű és alakú tárgyak térbeli tájolása leírható ezen igék bármelyikével, de használatuknak mégis vannak bizonyos korlátai. A másik két kardinális testtartásigével, az 'áll' és a 'fekszik' igékkel összehasonlítva úgy tűnik, az 'ül' rendelkezik a legkevésbé fejlett képi jelentéshálózattal. Ez annak lehet köszönhető, hogy az 'ül' nem rendelkezik kiemelkedő orientációval a fizikai térben. Kifejezetten antropomorf, mivel közvetlenül az emberi test egy szerkezeti elemére utal (és tágabb értelemben minden lábbal rendelkező élőlényre). Az emberek, valamint sok állat általában tudnak állni, ülni vagy feküdni is, míg az élettelen tárgyak a nyelvekben gyakran állnak vagy fekszenek, de nem ülnek. A természetes nyelvekben a kép nem egyöntetű, a nyelvek nagyban különböznek a testtartásigék használatában. Egyrészt bizonyos önálló mozgásra képtelen tárgyak (beleértve a növényeket) annak ellenére tudnak ülni, hogy nincsenek hajlítható vagy kinyújtott lábaik. Így pl. az oroszban a kisebb állatok, a rovarok, és a madarak (egerek, mókusok, sünök, galambok, verebek stb.) nem tudnak állni, hanem mindig ülnek, valamint a gomba a tisztáson, a tető a kunyhón, és a pirog a sütőben is ül (Kravchenko 2001: 2019).

Vidaković-Erdeljić tanulmányában az 'ül' korpuszalapú kutatásának eredményeit mutatja be az angol, a horvát és a német nyelvben. Nagy különbségeket tapasztal a három nyelv között az 'ül' igéből kiinduló metaforizációk, és metonimikus használatok között (Vidaković-Erdeljić 2013). A három nyelv közül a horvát rendelkezik a legkevésbé fejlett figuratív jelentéshálózattal, mivel a metonímián alapuló jelentéseken kívül más figuratív jelentés nem található benne.

Az 'ül'-t használja az angol egyes tárgyak és épületek helyzetének jelölésére. Úgy tűnik az adatok alapján, hogy sokszor nem feltétlen a tárgyak helyét közvetíti, hanem azt, hogy ezek a tárgyak valamilyen módon inaktívak, tétlenséget vagy pihenést, esetleg a halogatást fejeznek ki. Az ilyen típusú példák gyakrabban fordulnak elő a szépirodalmi, utazási vagy szakácskönyvekben, és bizonyos fokú költői stílust hordoznak (vö. Newman – Rice 2004: 386, Vidaković-Erdeljić 2013: 268).

(1) *Allow to sit for at least 30 minutes before serving.*

'Tálalás előtt legalább 30 percig hagyjuk állni (ülni).' (Vidaković-Erdeljić 2013: 269)

Az 'ül' testtartásigével kapcsolatban több, különböző nyelvekben megfigyelhető hasonló jelentésbővülés, amikor az ige egyfajta inaktivitásra utaló jelentést vesz fel. A szintjai hanti is például az 'ül' jelentésű igével fejezi ki, amikor a csapda felállított, kifeszített állapotban van (Sipos 2018: 222–223). A magyarban is találkozhatunk hasonlóval: *Kislány koromban folyton csak otthon ültem, nem mentem sehová.* Az 'ül' igének több nyelvben is kialakult 'él, marad' jelentése is (Newman 2002b: 12).

A németben a tárgyak helyének a *sitzen* igével történő kódolásakor nem a tárgyak térbeli orientációja számít, az ige kiválasztását inkább a tárgy elhelyezkedése, mint fizikai jellemzői határozzák meg. A *sitzen / setzen* azt fejezi ki, hogy egy tárgy valamilyen magaslaton helyezkedik el vagy van elhelyezve, hogy valahol ül vagy ülni készül (Fagan 1999: 142; Vidaković-Erdeljić 2013: 273).

(2) ... *ich setze mir einen alten Hut auf den Kopf...*

'Egy öreg kalapot tettem (ültettem) a fejemre.' (Fagan 1999: 142)

Több nyelvben is megfigyelhető metonimikus jelentésbővülése az 'ül'-nek: pl. az angolban és a németben az *in* prepozícióval együtt való előfordulásából következik, hogy a háttér értelmezhető egyfajta tartályként (CONTAINMENT), amelyben az adott tárgy elhelyezkedik:

(3a) *The keg sat perfectly in the gap between the kitchen cabinets.*

'A hordó tökéletesen illeszkedett (ül) a konyhaszekrény közötti résbe.'

(Vidaković-Erdeljić 2013: 269)

(3b) *In seinem Quadratschädel sitzt ein Gehirn von der Größe eines Atomkerns.*

'Négyzet alakú koponyájában egy atomnyi méretű agy található (ül).'

(Vidaković-Erdeljić 2013: 273)

Ez a jelentés tovább bővíthet a ruhák jól illeszkedése felé az emberek testen (GOOD-FIT):

(4a) *The jacket sits perfectly on you.*

'A kabát tökéletesen áll (ül) rajtad.' (Vidaković-Erdeljić 2013: 269)

(4b) *Oberhemd ist faltenlos – und glatt wie meins, es sitzt famos...*

'Az inge nem karcsúsított – és sima, akárcsak az enyém, tökéletesen illeszkedik (ül)...' (Vidaković-Erdeljić 2013: 274)

Az 'ül' igének sok nyelvben tapasztalható egyik legjellemzőbb metonimikus kiterjesztése, ahol azt jelentheti, hogy „ülésezik” vagy „hivatalos testület tagja”, például parlament, bírói testület, tanácsok vagy bizottságok (PART OF THE SCENARIO FOR THE WHOLE SCENARIO). Ezekben a helyzetekben közös, hogy az emberek az asztal mögött ülnek, és valamilyen más tevékenységet végeznek, amely általában fontos döntések meghozatalával jár:

- (5a) *She teaches, consults, sits on committees, and participates in seminars.*
 'Tanít, tanácsokat ad, bizottságokban vesz részt (ül), és szemináriumokon vesz részt.' (Vidaković-Erdeljić 2013: 274)
- (5b) *Einer der Senate des Bundesgerichtshofs sitzt in Berlin.*
 'A szövetségi bíróság egyik szenátusa Berlinben ülésezik.'
 (Vidaković-Erdeljić 2013: 276)

Egy szervezet, vagy személy székhelyét is kódolhatja a németben a *sitzen*:

- (6) *Auf Burg Dinklage, wo das westfälische Uradelsgeschlecht der Galens seit über 300 Jahren saß, war Clemens August Joseph Pius Emanuel 1878 geboren.'*
 A Dinklage kastélyban, ahol több mint 300 éven át a nyugat-alföldi nemesség uralkodott (ült), született 1878-ban Clemens August Joseph Pius Emanuel.' (Vidaković-Erdeljić 2013: 275)

A PART OF THE SCENARIO FOR THE WHOLE SCENARIO metonímiának egyik esete, a börtönbüntetést kifejezése, ahol ismét a tétlenség, semmittevés képezi a jelentés alapját. Ilyet tapasztalhatunk a németben és a horvátban is (7a, b). Egy másik esete is megjelenik a horvát sportterminológiában: *sjediti na klupi* 'ül a padon' (c).

- (7a) *Da ist der alte Mann Mustapha, dessen 24jähriger Sohn verwundet im Gefängnis sitzt.* 'Ott van az öreg Musztafa, akinek 24 éves fia börtönben ül, sérülten.' (Vidaković- Erdeljić 2013: 279)
- (7b) *U njemačkim zatvorima sjedi više od trideset posto stranaca zbog kriminalnih delikata.* 'A külföldiek több mint 30%-a ül német börtönökben bűncselekmények miatt.' (Vidaković- Erdeljić 2013: 273)
- (7c) *Ništa ne dobivam od toga ako ću biti među 16 igračica i onda sjediti na klupi.*
 'Semmit sem nyerek azzal, hogy az első 16 játékos között vagyok, csak azért, hogy a kispadon üljek. (Vidaković- Erdeljić 2013: 273)

A németben előfordulhatnak olyan példák is, amelyekben a *sitzen*-t arra használják, hogy az érzelmeket, főleg a negatív érzelmeket – mint például félelem, sokk – fejezzen ki:

- (8) *Zu tief saß außerdem das gegenseitige Mißtrauen.*
 'Kölcsönös bizalmatlanságuk mélyen ült...' (Vidaković- Erdeljić 2013: 273)

3. A vizsgálat

3.1. Az 'ül' jelentésű testtartásige a nganaszanban

Nézzük meg, hogyan viselkedik az 'ül' ige a nganaszanban! Egy korábbi tanulmányban megvizsgáltam az 'áll' jelentésű testtartásigét (Várnai 2021). Az ott tett megállapítások alapján a kérdés az, hogy az 'áll'-hoz hasonlóan az 'ül' használatában is felfedezhető-e az élettelen alanyokkal való előfordulás, a kvázikopulai szerepben való megjelenés, valamint az, hogy milyen jelentésátviteleket figyelhetünk meg az 'ül' kapcsán.

3.2. A vizsgált nyelv és korpusz

A nganaszan az uráli nyelvcsalád szamojéd ágába tartozó, erősen veszélyeztetett, kihalófélben lévő nyelv, melynek beszélői Észak-Szibériában, a Tajmir-félszigeten élnek. Beszélőközösségük apró, alig több mint 100 fő, akik többnyire az idősebb generációkhoz tartoznak. A kutatáshoz felhasznált adatokat a Hamburgi Egyetem nganaszan korpuszából (Nnganasan Spoken Language Corpus) gyűjtöttem (Brykina et al. 2018). A korpusz 176 annotált szöveget tartalmaz (Wagner-Nagy – Szeverényi 2015).

3.3. A *ηomtə-d'a* / *ηomtü-ša* igepár

A korpuszban összesen 453 találat volt az 'ül' (ang. 'sit') jelentésben előforduló igékre. Ebből két ige 'lovat/rént megülni' jelentésben, egy ige 'dolgot végezni leül' jelentésben szerepelt összesen 17 példában. Ezeket kizártam a vizsgálatból, mert nem lokatív mondatokban szerepeltek. 436 találat volt a *ηomtə-d'a* / *ηomtü-ša* igepárra. A nganaszanban az igék többsége perfektív aspektusú (Wagner-Nagy 2002: 101), melyeknek imperfektív párját statikus képző segítségével alkotják meg, amely mozgásváltoztatást leíró igékhez járul és segítségével állapotige képződik (Wagner-Nagy 2002: 132). Ilyenek a testtartást jelentő igék is. Az 'áll'-hoz hasonlóan az 'ül' esetében is igepárt találunk:

- (9a) *Kobtūa-tənu-ʔ*   *ηomtə-ði*.
 lány-LAT.SG-1PL   ül.IMP-2SG.R
 'A mi lányunkhoz ülj (le)!' (PKK_71_Djajku_flkd.025)
- (9b) *Təni*   *ηomtü-kətu-gəj*.
 ott   ül.STAT-ITER.PRS-3DU.S
 'Ott üldögéltek.' (ChND-KES_061107_Berizena_a_flkd.124)

A nganaszan korpuszban a 436 adatból kb. fele-fele arányban találtam perfektív (215 db) és imperfektív igéket (211 db). A folyamatos igék között 176 statív képzős alakra volt találat.

A nyelvek vizsgálata során felmerült a kérdés, hogy a testtartásigék használata úgy értendő-e, mint amelyek inchoatív cselekvésekre vagy folyamatos állapotokra utalnak. Az egyenes, álló helyzetből az ülő helyzetbe, például egy székre való átmenet az üléshez kapcsolódó inchoatív cselekvés lenne. Az ülés inchoatív fázisa szembeállítható az ülés folyamatos állapotával, például a széken üléssel. Nem feltételezhető, hogy ezt a két fázist az ige két különböző alfajához kellene rendelni, amelyek a cselekvés és az állapot fázisát tükrözik, még akkor sem, ha fogalmilag lehetséges lenne az ilyen értelmezés. Az inchoatív cselekvés és az abból következő állapot között szoros és sajátos fajta kapcsolat van, amelyet Newman és Yamaguchi (2002: 44–46) ír le részletesen. Egyrészt az ülés állapotába jellemzően tudatos, kontrollált, szándékos (bár rövid ideig tartó) ülőcselekvés révén lépünk be, másrészt, amikor ülő helyzetben vagyunk, egy ideig megtartjuk ezt a pozíciót. Tehát az ülés cselekvése jellemzően az ülés folyamatos állapotát feltételezi, amely a cselekvésből következik. A fordított implikáció közel sem tűnik ilyen erősnek, mivel könnyű elképzelni egy ülő személyt anélkül, hogy ezt az állapotot az ülés cselekvéséhez is társítanunk kellene, vagyis az ülés cselekvése erősebben implikálja a keletkező állapotot, mint ahogy az állapot implikálja a befogadó cselekvést (Newman – Yamaguchi 2002: 44–46).

A nyelvek tükrözhetik az ülés élményének mindkét perspektíváját azáltal, hogy más-más eszközöket alkalmaznak. Gyakori minta, hogy külön morfé-mák vagy tagmondati elemek szolgálnak a két fázis megkülönböztetésére, mint például a németben az intranszitiv *sitzen* 'ül' (állapot) és a reflexív *sich (hin)setzen* 'leül (cselekvés) áll szemben. A tsova-tus vagy más néven batsz, észak-kaukázusi nyelvben a *cu / dipšar* 'feküdni, lefeküdni' ige két fázisának jelölésére különböző esetet alkalmaz az alanyon: ergatív jelölést a cselekvés fázisára és abszolút esetjelölést az állapokra (Holisky 1987: 126).

A japán *suwaru* 'leül' ige alapvetően az ülésre, nem pedig az állapokra utal. Így hasonlóságot mutat a japán nyelv intranszitiv inchoatív igéivel, mint pl. a *shimaru* 'zár, bezár'. A statív jelentést a *te iru* szerkezet fejezi ki, amely a *te* utótagból és az *i-ru* 'lenni-PRS' igéből áll. A *suwaru*-val együtt használva az ülő cselekvésből ülő állapotra vált, azaz a rezultatív aspektusra (10a, b) Hasonlóan viselkedik a japánban a többi testtartásige és helyváltoztatás ige.

(10a) *Toshi ga suwat-ta.*
 Toshi NOM ül-PAST
 'Toshi leült.' (Newman – Yamaguchi 2002: 47)

(10b) *Toshi ga suwat-te i-ru.*
 Toshi NOM ül-te van-PRS
 'Toshi üldögél.' (Newman – Yamaguchi 2002: 47)

3.3. Az 'ül' testtartásige jelentései, a jelentéseltolódások irányai a nganaszban

A vizsgált ige testtartásra utaló használata a leggyakoribb a korpusz példái között. Ezen előfordulások nagyon nagy többsége csupán testtartást fejezett ki többnyire sátorban (30 találat) (vö. 11a mondat) vagy szánon (24 találat) (vö. 11b mondat).

- (11a) *tahariāa* *kaŋgü-tə-küə-tənu* *ma-tənu*
 most mikor-EMPH-EMPH-LOC.SG sátor-LOC.SG
i-tü-tə-tu *kobtūa* *ŋomtü-tü-gəj*
 van-NMLZIPF-LAT.SG-OBL.3SG lány.GEN.SG ül-PRS-3DU.S
 'Valamennyit ülték a sátorban a lánnyal.' (JSM_080217_FourBrothers_flkd.128)

- (11b) *ñüə-ʔkü-mə* *əmə-ə-ni-ə*
 gyerek-DIM-NOM.SG.1SG ez-ADJZ-LOCPRON-ADJZ.NOM.SG
kəntə-nə *ñi-ni* *ŋomtü-tü*
 szán-GEN.SG.1SG -on-LOCADV ül.STAT-PRS.3SG.S
 'A gyerekem a szánon ül.' (KES_080721_Disease_flkd.262)

A testtartást jelentő ige alanyai többnyire emberek, csupán öt helyen találtam állatot, azokban minden esetben madarakat (12a–e).

- (12a) *ŋojbuə-tu* *ñi* *ŋuəiʔ* *kula* *ŋomtü-ʔə*
 fej-GEN.SG.3SG -on egy **varjú** ül-PF.3SG.S
 'A fejére egy varjú ült.' (PKK_71_OneTent_flkd.044)
- (12b) *təti* **ŋi əru** *məna-tu* *ñini* *ŋomtü-tü*
 az **sas** tojás-GEN.PL.3SG -on ül.STAT-PRS.3SG.S
 'A sas a tojásain ül.' (ASS_161023_Fox_flkd.005)
- (12c) *oʔel* *ŋomtü-tü* *hūaa* *ñini*
sas ül-PRS.3SG.S fa.GEN -on.LOC.ADV
 'A sas a fán ül' (MVL_080225_Fox_flkd.001)
- (12d) *muŋku* *ñini* **ŋi əru** *ŋomtü-tü*
 erdő.GEN -on **sas** ül.STAT-PRS.3SG.S
 'Az erdőben sas ül.' (ASS_161023_Fox_flkd.004)
- (12e) *tə* *kəhə-gümü-ʔ* *kaɖa-ni-ndi* *ŋomtü-ŋüðü-tü-ʔ*
 hát **fajd**-EMPH-NOM.PL mellett-LOCPRON-OBL.3DU ül.STAT-DEF-PRS-3PL.S
 A fajok mellettük ülnek. (JDH_00_TwoDolganBrothers_flk.112)

A korpuszadatok alapján úgy tűnik, hogy az 'áll' igével ellentétben (Várnai 2021) a nganaszan az 'ül'-t nem használja nem emberekre való hivatkozásra, hanem csak élőlényekre korlátozza. A korpuszban egyetlen példát találtam, ahol az 'ül' ige alanya élettelen, itt sem az ige statív, hanem a perfekatív alakjával (13).

- (13) *tə ńenat'a-ɤku tahariāā təiriā-gümü-rə ɲomtū-ɤi-ðə.*
 na nagy-DIM most repül.PTCP.PRS-EMPH.SG-2SG ül-PF-3SG.R
 'Na, az óriás repülő leszállt.' (KES_031115_Paris_nar.040)

Az *ɲomtū-* ige második legtöbbet adatolt jelentése az alany valamilyen szempontból inaktív, passzív voltát fejezi ki. Az 'otthon maradni' jelentést a korpuszban öt esetben azonosítottam (14a–c).

- (14a) *təni ɲomtū-tū-tə-nə ma-nə kunsɿ ni i-süə-m ɲonə-nə.*
 itt ül-IPF-LAT.SG-1SG sátor.GEN-1SG bent van-PST-1SG.S maga.OBL-1SG
 'Itt ülök, teljesen egyedül otthon.' (ChNS_080302_Wife_nar.006)

- (14b) *ou, tə-tə makətə-tə ɲuəɤ, makətətu*
 na, sátor.ABL.SG.OBL.2SG van.IMP.2SG.S sátor.ABL.SG.OBL.3SG

ɲomtū-ɤ, mi-l'ia-ni koni-gu-mi.
 ül.STAT-IMP.2SG.S mi.DU-LIM.OBL-1DU megy.IMP-1DU.S/O
 'Na, te maradj otthon, mi megyünk.' (MVL_080226_TwoHorses_flks.621)

- (14c) *nakürə d'añ ɲomtū-kə-ñ*
 három.ACC nap.ACC ül-ITER.PRS-3SG.S
 'Három napot üldögél.' (PKK_71_OneTent_flkd.053)

Ennek az igének a nyelvekben 'él, lakik, létezik' értelmezése is lehetséges. Egyetlen ehhez hasonló esetet találtam a korpuszban (15).

- (15) *tahariabə mintiagəni əðəə-ɤ maagiə-ɤ*
 most valószínű valami.EMPH.NOM-PL korábban.GEN-PL

hüə-güə-tini d'ajurə ńiini d'üri ni rə sojbu-kə-tu
 év-EMPH-LOC-PL tundra.GEN irányában történet.2SG hangzik.STAT-ITER.
 PRS-3SG.S

baaguði-ɤ ńiini, taa-gali ɲomtū-śa
 nem fagyott víz.GEN.PL irányában házi rén-CAR ül.STATINF
 'Korábban hallottam rólad, hogy a tengernél laktál, rén nélkül ültél.'
 (TKF_990819_SomatuShaman_flkd.177)

Ahogy fentebb is láttuk, az 'ül' igének sok nyelvben tapasztalható egyik legjellemzőbb metonimikus kiterjesztése (PART OF THE SCENARIO FOR THE WHOLE SCENARIO) a 'börtönben ül'. Itt is az inaktivitás a jelentés hangsúlyos eleme. Erre a jelentésre a korpuszban összesen 20 adatot találtam (16).

- (16) *əə, biidə hüə-tə ŋomtū-šüə*
 igen tíz.GEN év-LAT ül.STAT-PST.3SG.S
 'Igen, tíz évet ült.' (JSM_090809_ParentsAndUncles_nar.028)

A metonimikus kiterjesztések másik esete a 'bizottságban ül' jelentés. Erre egy példát találtam a korpuszban (17).

- (17) *...tahariāa təti pʁezid'ium-tənu ŋomtū-tū-ʔ šetəgəə-ʔ*
 most az elnökség-LOC.SG ül.STAT-PRS-3PL.S főnök-NOM.PL
 '... az elnökségben ülnek a főnökök' (PED_080731_Compensation_nar.248)

Az utóbbi két esetben feltételezhetjük, hogy a PART OF THE SCENARIO FOR THE WHOLE SCENARIO metonimikus jelentésátvitelek a nganaszanba az oroszról kerülhettek át.

4. Összefoglalás

Összegezve a nganaszan 'ül' igéről tapasztaltakat elmondhatjuk, hogy az 'áll' igéhez képest más viselkedést tapasztaltunk. Amíg a korpusz alapján elkülöníthettünk több 'áll' jelentésű ige párt, addig az 'ül'-re csak egy találat volt. Az 'áll'-lal ellentétben az 'ül' nem szerepelt élettelen alanyokkal, így a kvázikopula szerepben való használata nem tapasztaltuk, nem várható. Az 'ül' igének a legalapvetőbb antropomorf használata a legáltalánosabb. Más élőlények közül a korpuszban csak madarak álltak alanyként mellette (kevés példa volt ezekre is). A jelentéseltolódások közül a metonimikus PART OF THE SCENARIO FOR THE WHOLE SCENARIO a legjellemzőbb, az inaktivitást, télenlést kifejező jelentés és a 'börtönben ül' jelentésárnyalatok. A korpuszban találtak alapján igen változatos és eltérő viselkedést tapasztaltunk:

	'ül'	'áll'
az emberi testtartás leírása	+	+
nem emberi tárgyakra kiterjesztett használat	-	+
kvázikopula szerep lokatív mondatokban	+	+
figuratív jelentések, metonimikus jelentésátvitel	+	+
figuratív jelentések, metaforikus jelentésátvitel	-	-

Az 'ül' és 'áll' testtartásigék használata a nganaszban

A két ige ('áll' és 'ül') vizsgálata után a harmadik kardinális testtartásige, a 'fekszik' vizsgálata árnyalhatja majd tovább az alapvető cselekvésigékről

alkotott képet a ngaszanában. A fentebb tett megállapítások pedig a későbbiekben adatközlők bevonásával folytatott terepkutatáskor jól felhasználható kiindulópontként, hipotézisként szolgálhatnak majd.

Rövidítések

ACC	akkuzatívusz	INF	főnévi igenév	PL	többes szám
ABL	ablatívusz	IPF	imperpektív képző	PROL	prolatívusz
ATT	attenuatív képző	ITER	iteratív	PRS	jelen idő
CAR	fosztóképző	LAT	latívusz	PST	múlt idő
DIM	kicsinyítő képző	LIM	korlátozó képző	PTCP	participium
DUR	duratív képző	LOC	lokatívusz	R	reflexív
EMPH	emfatikus elem	NOM	alanyeset	S	alanyi
FRQ	frekventatív képző	O	tárgyas	SG	egyes szám
FUT	jövő idő	OBL	oblique eset	STAT	statív képző
GEN	genitívusz	PF	perfektív	TR	tárgyas
IMP	felszólító mód				

Irodalom

- Ameka, Felix – Levinson, Stephen 2007: Introduction. The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals, and other beasts. *Linguistics* 45/5–6: 847–871.
- Bickerton, Dereck 1990: *Language & species*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Brykina, Maria – Gusev, Valentin – Szeverényi, Sándor – Wagner-Nagy, Beáta 2018: Nganasan Spoken Language Corpus (NSLC). Archived in Hamburger Zentrum für Sprachkorpora. Version 0.2.
- Fagan, Sarah 1991: The semantics of the positional predicates *liegen/legen, sitzen/setzen, and stehen/stellen*. *Die Unterrichtspraxis* 24: 136–145.
- Gamerschlag, Thomas – Petersen, Wiebke – Ströbel, Liane 2014: I'm still standing: a frame account of the polysemous meanings of posture verbs referring to standing. *Logic, Language, and Computation 9th International Tbilisi Symposium on Logic, Language, and Computation* (Kutaisi, Georgia, September 26–30, 2011). Revised Selected Papers. 73–93.
- Heine, Bernd 1997: *Cognitive foundations of grammar*. Oxford University Press, New York – Oxford.
- Heine, Bernd – Kuteva, Tania 2002: *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge.
- Holisky, D. A. 1987: The case of the intransitive subject in Tsova-Tush (Batsbi). In: Dixon, R. M. W. (ed.), *Studies in ergativity*. Elsevier Science Publishers, Amsterdam. 103–132.

- Kravcsenko, Alekszandr [Кравченко, Александр] 1996: Когнитивные структуры пространства и времени в естественном языке. Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка 55: 3.
- Kravchenko, Alex 2001: Russian verbs of spatial orientation stand, sit, lie, In: Németh, T. Enikő (ed.), *Cognition in language use. Selected papers from the 7th international pragmatics conference 1*. International Pragmatics Association, Antwerp. 216–225.
- Kuteva, Tania 1999: On 'sit'/'stand'/'lie' auxiliations. *Linguistics* 37/2: 191–213.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1980: *Metaphors we live by*. Chicago University Press, Chicago.
- Lemmens, Maarten 2002: The semantic network of Dutch *zitten*, *staan*, and *liggen*. In: Newman 2002a: 103–139.
- Németh Szilvia 2021: Az északi manysi *ünli* 'ül' testtartásige jelentésszerkezete és szinkron megfigyelhető grammatikalizációs irányai. *Nyelvtudományi Közlemények [megjelenés alatt]*.
- Newman, John (ed.) 2002a: *The linguistics of sitting, standing and lying*. John Benjamins, Amsterdam.
- Newman, John 2002b: A cross-linguistic overview of sitting, standing and lying. In: Newman 2002a: 1–24.
- Newman, John 2009: English posture verbs: an experientially grounded approach. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 7/1: 30–57.
- Newman, John – Rice, Sally 2004: English SIT, STAND, and LIE in small and large corpora. *ICAME Journal* 25: 109–133.
- Newman, John – Yamaguchi, Toshiko 2002: Action and state interpretations of 'sit' in Japanese and English. In: Newman 2002a: 43–59.
- Pustet, Regina (2005), *Copulas. Universals in the categorization of the lexicon*. Oxford University Press, Oxford.
- Sipos Mária 2018: „A padok előtt tanári asztal ül.” A hanti 'ül' szóból létrejött kvázikopuláról. *Folia Uralica Debreceniensia* 25: 215–232.
- Sipos, Mária 2019: 2 in 1 – a színjai hanti lokatív mondatok egyik kvázikopulájáról. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 10*. Szeged. 299–310.
- Svorou, Soteria 1988: *The experiential basis of the grammar of space: evidence from the languages of the world*. Ph.D. diss., State University of New York, Buffalo.
- Svorou, Soteria 1994: *The grammar of space*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- Várnai Zsuzsa 2002: *Hangtan*. In: Wagner-Nagy Beáta (ed.), *Chrestomathia Nganasanica. Studia Uralo-Altaica Supplementum 10*. Budapest – Szeged.
- Várnai Zsuzsa 2021: Az 'áll' ige grammatikalizációja a nganaszanban. *Nyelvtudományi Közlemények [megjelenés alatt]*.
- Vidaković-Erdeljić, Dubravka 2013: The polysemy of verbs expressing the concept SIT in English, Croatian and German. *Jezikoslovlje* 14/2–3: 263–279.

Wagner-Nagy, Beáta 2002: Alaktan. In: Wagner-Nagy Beáta (ed.), Chrestomathia Nganasanica. Studia Uralo-Altaica Supplementum 10. Budapest – Szeged.

Wagner-Nagy, Beáta – Szeverényi, Sándor 2015: Linguistically annotated spoken Nganasan corpus. Tomsk Journal of Linguistics and Anthropology 8/2: 25–34.

*

The posture verb 'sit' in Nganasan

Posture verbs form a special group in the world's languages,. Verbs such as 'sit', 'stand' and 'lie' show a particular diversity in the meanings that can be attached to them. The studies show that they have developed a wide network of different figurative meanings during their grammaticalisation, and in other languages they have even developed grammatical functions, e.g. to denote a progressive or habitual aspect, or to act as copula. The basic roles of posture verbs can be: 1) to describe human posture; 2) to indicate the position of objects. In this case, their basic signification is extended to objects. In locative sentences they appear as quasi-copula. They play the role of the verbal element, without their meaning being entirely empty; 3) figurative meaning formation, meaning transfer: metonymic (correspondence of meanings within a conceptual framework) on the one hand, and metaphoric (correspondence of meanings between conceptual frameworks) on the other.

In this paper, I examine the posture verb 'sit' in Nganasan. The behaviour of this verb has been studied in many languages so far. In the Uralic/Finnougric languages, little research has been done in Hanti, and in Manysi and Hungarian, only recently have such studies been started. Among the verbs expressing posture in Samoyed languages, the verb 'to stand' has been studied so far. The research questions are: what figurative meanings can be distinguished between the meanings of 'sit'; in comparison to the verb 'stand', what grammaticalization direction will the posture verb 'sit' show? Does 'sit' fulfil the role of a quasi-copula in locative sentences?

My research is carried out on the annotated Nganasan Spoken Language Corpus of the University of Hamburg. I collected and organised the data from this Corpus.

Keywords: Posture verbs, grammaticalization, quasi-copula, figurative meaning.

ZSUZSA VÁRNAI